

A gyermekmunka jelensége Ghánában

Gibárti Sára

A fejlődő térségek nehézségeinek a vizsgálatokor viszonylag kevés szó esik a társadalmukat sújtó jelenségről, a gyermekmunkáról – annak ellenére, hogy az jelentős mértékben befolyásolja az érintett országok, régiók gazdasági és társadalmi fejlődését. A jelen tanulmány célja a gyermekmunka problémájának bemutatása Ghána példáján keresztül. Az elemzés elsősorban a témával foglalkozó nemzetközi szervezetek, illetve Ghána releváns kormányzati felméréseire, adataira épül, amelyek segítségével tanulmányozható, hogy mely korosztály a leginkább érintett, és milyen a gyermekmunka gazdasági szektoronkénti megoszlása. Mindezek mellett hangsúlyosak az ország fejlettségi jellemzői, valamint a gyermekmunkának az oktatásra gyakorolt negatív hatásai is.

In examining the problems and difficulties of developing regions, there is relatively little discussion about the phenomenon of child labor, even though it has a significant influence on the concerned countries' and regions' economic and social development. The purpose of this paper is to examine the problem of child labor through the example of Ghana. The examination of this issue is mainly based on analysis of relevant governmental surveys and data from international organizations dealing with child labor and Ghana that can help us understand which age groups are the most affected as well as the distribution of child labor by economic sectors. In addition, the development characteristics of Ghana and negative impact of child labor on education are emphasized.

* * *

A jelenleg elérhető legfrissebb jelentések szerint a világon élő közel másfél milliárd kiskorúból a gyermekmunka 152 milliót érint, akiknek a kora 5 és 17 év között mozog, s közülük csaknem 73 millió végez veszélyesnek számító, az egészségükre, a testi-lelki-szellemi fejlődésükre kimondottan ártalmas munkát.¹ Az ENSZ szakosított szerve, a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (*International Labour Organization*, ILO) által készített felmérések, időközi jelentések alaposan körüljárják a gyermekmunka globális helyzetét,

továbbá kiderül belőlük, hogy az egyes országokban, térségekben, földrészekben milyen mértékű a gyermekmunka alkalmazása, illetve az érintett államok milyen intézkedéseket tesznek annak kiküszöbölésére. E felmérések, valamint a gyermekek munkára kényszerítésének okai azt bizonyítják, hogy a gyermekmunka az országok egyéb társadalmi-gazdasági problémáival szorosan összefügg.

Ghánában az alkotmány mellett számos törvény rendelkezik az oktatás fejlesztéséről, segítve ezzel is az iskoláskorú gyermekek oktatásban való részvételét,

valamint a gyermekmunka csökkentését. Az állam felelőssége mellett lényeges, hogy a nemzetközi közösség több ízben is kísérletet tett a gyermekmunka szabályozására: egyezmények születtek a jelenség felszámolására, ugyanakkor – mint azt látni fogjuk – a nemzetközi szabályozás nehézségekbe ütközik, hatékonysága megkérdőjelezhető.

A gyermekmunkára és annak formáira vonatkozó nemzetközi egyezmények

A gyermekmunka fogalmának és szabályozásának ismertetése előtt különbséget kell tennünk a kiskorúak/fiatalkorúak által végzett munkák között, mivel a nemzetközi szabályozás szerint nem minden tartozik a vizsgált kategóriába. Az ILO felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy az iskolaidőn kívül végzett komolyabb tevékenységek – a diákmunka (zsebpénzszerezés gyanánt), a ház körüli munkában, családi vállalkozásban való besegítés stb. – a fiatalokat olyan készségekhez, tapasztalatokhoz segítik hozzá, melyek a felnőtt életben nélkülözhetetlenek lesznek, továbbá elősegítik a saját és a családjuk jólétét, boldogulását, s közben nem akadályozzák a tanulmányok elvégzését.²

A nemzetközi szabályozások közül a gyermekmunkára (*child labour*) vonatkozó első pontos meghatározás az ENSZ gyermekjogi egyezményének (a továbbiakban: Egyezmény) 32. cikkében található.³ A jogalkotó megfogalmazása szerint minden gyermek mentességet élvez olyan

munkavégzés alól, amely ártalmas a testi-lelki-szellemi-morális fejlődésére, illetve akadályozza az oktatásban való részvételét. Bizonyos munkavégzés ugyanis természetesen megfosztja a gyermeket az iskolába járás lehetőségétől, és/vagy átmenetileg a tanulmányai abbahagyására kényszeríti. A dokumentum előírja az Egyezményt ratifikáló államok kötelezettségeit, meghatározza a foglalkoztatás alsó korhatárát, a pontos munkakörülményeket, valamint a munkaidőt, továbbá felszólítja a részes országokat, hogy azok szükség esetén szankciókat helyezzenek kilátásba vagy alkalmazzanak a szabályozás betartatása érdekében.⁴

A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet két, széles körben elfogadott és ratifikált egyezménye is kísérletet tesz a gyermekmunka szabályozására és/vagy tiltására: megszabják a foglalkoztathatók minimális korát, és felsorolják a kis- és fiatalkorúakra nézve legkárosabb munkaköröket. A szervezet már az Egyezmény megszületése előtt szabályozni kívánta a munkavégzéshez szükséges legalacsonyabb életkort. „A foglalkoztatás alsó korhatáráról szóló 1973. évi 138. sz. egyezmény”⁵ pontosan meghatározza, mely típusú munka hány éves kortól végezhető. A 3. cikke értelmében veszélyes feladat kizárólag a 18. életév betöltése után adható. E kategóriába tartozik minden olyan tevékenység, amely ártalmas a kiskorú/fiatalkorú testi-lelki-szellemi egészségére, biztonságára, morális és szociális fejlődésére. A dokumentum megállapítja az általános foglalkoztatásra és a könnyű munkavégzésre vonatkozó alsó korhatárt

is, azonban e téren különbséget tesz az országok között, azok gazdasági, oktatási, szociális rendszere alapján. Így ott, ahol a megfelelő körülmények nincsenek meg, az általános foglalkoztatásra vonatkozó minimális életkor a 14., míg a fejlett országokban a 15. életév. A könnyű munkavégzés a fejlődő országokban 12, a fejlett gazdasági és oktatási rendszerrel bíró államokban pedig 13 éves kortól megengedett.⁶

Az ILO által kiadott másik dokumentum, „A gyermekmunka legrosszabb formáiról szóló 1999. évi egyezmény”⁷ külön foglalkozik azokkal a tevékenységekkel, amelyek nemcsak rendkívül ártalmasak a kis- és fiatalok testi-lelki-szellemi-morális fejlődésére, de esetenként még felnőttek/nagykorúak által végzett munkaként is büntetőjogi kategóriába tartoznak. A dokumentum 3. cikke szerint a „gyermekmunka legrosszabb formái” (*worst forms of child labour*) kifejezés magában foglalja többek között a gyermekkereskedelmet, az adósrabszolgaságot, a 18 évnél fiatalabbak prostitúcióra vagy pornográfia készítésre kényszerítését/biztatását, felfegyverzését, besorozását, fegyveres konfliktusokban való felhasználását, fegyveres összecsapásokban történő bevetését, illetve a gyermekmunka minden olyan formáját, amely „valószínűleg veszélyezteti a gyermekek egészségét, biztonságát és erkölcsét”. Az egyezmény a részes tagállamokat a dokumentum előírásainak a betartására, valamint a benne foglaltaknak a saját jogrendszerükbe való beépítésére kötelezi, illetve két évente jelentést

kell írniuk az ILO-nak, amelyben beszámolnak a szabályok érvényesüléséről.⁸

Említést érdemel még a dokumentumok között az Egyezménynek az ENSZ Közgyűlése által 2000-ben elfogadott első két fakultatív jegyzőkönyve („A gyermekek fegyveres konfliktusokba történő bevonásáról szóló fakultatív jegyzőkönyv”⁹ és „A gyermekek eladásáról, a gyermekprostitúcióról és a gyermekpornográfiáról szóló fakultatív jegyzőkönyv”) is.¹⁰ Ezek a gyermekmunka legrosszabb formáiként számon tartott gyermekkatona-ság¹¹ és -prostitúció, valamint a nem szexuális kereskedelmi célú kizsákmányolás (pl. illegális örökbefogadás, szervkereskedelem stb.)¹² tiltását, szankcionálását írják elő a ratifikáló tagállamok számára.

A nemzetközi szabályozás hiányossági, problémái

Az eddig leírtak alapján úgy tűnhet, hogy a gyermekmunkára vonatkozó nemzetközi szabályozás átfogó, s kiter a problémát érintő fontosabb területekre. Azonban az említett nemzetközi egyezményeket ratifikáló tagállamok viszonylag nagy szabadságot élveznek a gyermekmunka felszámolására irányuló intézkedések, kötelezettségek terén.

A nemzetközi egyezmények előírják – a ratifikáló, aláíró államok pedig vállalják – a gyermekek egészségét, testi-lelki-szellemi és szociális fejlődését veszélyeztető munkák betiltását, szigorú szabályozását. Arra azonban egyik sem tér ki, hogy melyek azok a munkavégzési formák, amelyek veszélyesek lehetnek

számukra. Az ártalmasság mértékét, formáit az illetékes nemzeti hatóságoknak kell meghatározniuk, figyelembe véve a nemzetközi irányelveket, mivel nem áll rendelkezésre egy nemzetközileg elfogadott, konkrét és minden területre kiterjedő szabályrendszer. Ezért a nemzeti törvénykezésben gyakran mutatkoznak hiányosságok, a gyermekmunka problémájában leginkább érintett országok pedig nem rendelkeznek az annak felszámolásához szükséges, megfelelő jogszabályi háttérrel. Ráadásul számos olyan mezőgazdasági, ipari vállalat vagy kisebb gazdaság, amely gyermekmunkást foglalkoztat, kiesik a központi szabályozás alól.¹³

A gyermekmunka problémájával foglalkozó nemzetközi szervezetek, intézmények

Az ILO 1992-ben hozta létre a gyermekmunka globális szintű csökkentésére és felszámolására irányuló nemzetközi programját (*International Programme on the Elimination of Child Labour*, IPEC). A feladatai közé tartozik a gyermekmunka problémájával küzdő országok (anyagi, szakértői) támogatása, a megoldásához történő segítségnyújtás. A projekt keretében például 2008-ban összesen 61 millió dollárt fordítottak a gyermekmunka kutatására és csökkentésére.¹⁴ A célkitűzések elérése érdekében szorosan együttműködnek az érintett – jelenleg 88 – ország kormányzati szerveivel, szakszervezeteivel, oktatási

intézményeivel, valamint a nemzetközi segélyszervezetekkel.¹⁵

Az IPEC-et segíti egy másik, a gyermekmunka megértését célzó projekt (*Understanding Child's Work*, UCW), amely a Világbank, az Egyesült Nemzetek Nemzetközi Gyermek Gyorssegélyalapja (*United Nations International Children's Emergency Fund*, UNICEF) és az ILO együttműködéseként jött létre 2010-ben. A kezdeményezés hasonló feladatokat lát el, mint az IPEC: kutatásokat végeznek a gyermekmunka témájában, jelentéseket készítenek a leginkább érintett országokról.

Az eddig említett kezdeményezések, projektek mellett szükséges megemlíteni a gyermeksegélyezésben, oktatásfejlesztésben, a gyermekmunka csökkentésére irányuló törekvésekben, a probléma felmérésében és közzétételében nagy szerepet játszó UNESCO (az ENSZ Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete, *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*), valamint az egyik legnagyobb nemzetközi jogvédő szervezet, a *Human Rights Watch* (HRW) és a jelentősebb nemzetközi civil segélyszervezetek, például a *Save the Children*, a CARE, az *Oxfam* és a *Global Partnership for Education* munkáját.

A társadalmi fejlettség mérése – a gyermekmunka lehetséges okainak vizsgálata

A gyermekmunka mértékét nagyban befolyásolja az adott ország gazdasági és – főleg – társadalmi fejlettsége, a szegénységben élők aránya, valamint az oktatás elérhetősége és minősége. Az államok társadalmi fejlettségének összehasonlítására szolgáló metódust Mahbub ul Haq fejlesztette ki, aki felismerte, hogy ugyanolyan vagy hasonló gazdasági teljesítményt produkáló országok között is nagyfokú társadalmi és szociális különbségek figyelhetők meg, így a fejlettség mérésekor a szokásos gazdasági indikátoroknál sokkal összetettebb technikákra van szükség.¹⁶ A pakisztáni közigazdász egy ilyennek a kifejlesztésére törekedett, amikor megalkotta a humán fejlettségi index (*Human Development Index*, HDI) nevű mutatót, amely alkalmas arra, hogy a hasonló gazdasági paraméterekkel rendelkező országokat teljesen más szempontból is megvizsgáljuk.¹⁷

A HDI-re alapozott eljárást manapság már széles körben alkalmazzák: az ENSZ Fejlesztési Programja (*United Nations Development Programme*, UNDP) nevű világméretű hálózat is évente teszi közzé globális Humán fejlettségi jelentését (*Human Development Report*, HDR), amelyben annak felhasználásával összetett adatokat közöl az országok fejlettségéről. A HDI legfőbb komponensei: a születéskor várható élettartam, az oktatásban eltöltött várható és tényleges évek

száma, valamint az életszínvonal mértékét¹⁸ meghatározó adatok. Az ENSZ e paramétereket továbbiakkal egészíti ki: vizsgálja az adott ország természeti erőforrásait, az ivóvíz minőségét, a légszennyezettséget, a higiéniai körülményeket, valamint mindeznek az emberi egészségre gyakorolt hatását.

A HDR-ek révén összetett képet kapunk az országok szociális rendszerének a fejlettségi szintjéről is: a felmérés ugyanis az egészségügyi rendszerük és az oktatásuk minősége, a foglalkoztatottság és az eltartottak (fiatalok és idősek) aránya, az átlagéletkor, a csecsemőhalandóság mértéke, a nemek közötti egyenlőség alapján egyaránt rangsorolja őket. Ezenkívül az ENSZ politikai aspektusból is vizsgálja az országokat: méri, hogy a kormányok milyen intézkedéseket tesznek a környezetvédelem érdekében, milyen mértékű erőfeszítést fejtenek ki a rászoruló vagy fogyatékkal élő állampolgáraik megsegítése érdekében, tiszteletben tartják-e az alapvető emberi és polgári jogokat, valamint, hogy a demokrácia és a jogállamiság alapelvei milyen mértékben érvényesülnek.¹⁹ A HDR ezek alapján 4(+1) kategóriába sorolja az országokat:

1. nagyon magas humán fejlettségűek („*very high human development*”; pl.: az Európai Unió tagjai, Új-Zéland, Ausztrália, az Amerikai Egyesült Államok, Norvégia, Katar, Chile);
2. magas humán fejlettségűek („*high human development*”; pl.: Törökország, Georgia, Kuba, Albánia, Mexikó, Brazília, Kína, Thaiföld);

3. közepes humán fejlettségűek („*medium human development*”; pl.: Egyiptom, Botswana, Moldova, Indonézia, India, Laosz, Zambia, Nepál, Mianmar, Kenya, Pakisztán);
4. alacsony humán fejlettségűek („*low human development*”; pl.: Zimbabwe, Kamerun, Afganisztán, Eritrea, Csád, Niger, Közép-afrikai Köztársaság);
- 4+1. egyéb országok vagy területek („*other countries or territories*”; pl.: Észak-Korea, Monaco, San Marino, Szomália, Tuvalu – ezekről az ENSZ nem rendelkezik elegendő adatokkal a rangsorba való elhelyezésükhöz).²⁰

A fejlettséget tekintve bizonyos mértékig támpontként szolgálhatnak az ENSZ és az akkori 189 tagállama által 2002-ben kiadott millenniumi nyilatkozatban szereplő millenniumi fejlesztési célok (*Millennium Development Goals*, MDGs), amely nyolc különböző területen fogalmazta meg a 2015-ig teljesítendő feladatokat, figyelembe véve a legkomolyabb szociális problémákat és a gazdasági, illetve társadalmi fejlődés gátjául szolgáló tényezőket.²¹ A célkitűzések közé tartozik elsősorban a mélyszegénységben élők arányának a csökkentése (*eradicate extreme poverty and hunger*), a mindenki számára elérhető alapfokú oktatás (*achieve universal primary*

education), a nemek közötti egyenlőség elősegítése (*promote gender equality and empower women*), a gyermekhalandóság csökkentése (*reduce child mortality*), az anyai és női egészség javítása (*improve maternal health*), a HIV/AIDS, malária és más fertőzőbetegségek terjedésének a megakadályozása (*combat HIV/AIDS, malaria and other diseases*), a környezeti fenntarthatóság előmozdítása (*ensure environmental sustainability*), valamint a fejlesztés érdekében a globális partnerség kiépítése (*develop a global partnership for development*).²²

Az MDGs keretén belül rendszeresen figyelemmel kísérik az országokat, megvizsgálják, hogy azok milyen erőfeszítéseket tettek a kitűzött célok elérése érdekében, mely területeken mutattak fejlődést, és melyeken mutatkoznak hiányosságok. Fontos megjegyezni, hogy a program eredményességét vizsgáló 2015-ös felmérés/jelentés készítői a kitűzött célok megvalósulásának globális szinten történt értékelésekor különös figyelmet fordítottak a fejlődő térségekre, amelyek közé a következőket sorolták: szubszaharai Afrika, Dél-Ázsia (Indiával és nélküle), Latin-Amerika és a karibi térség, Délkelet-Ázsia, Kelet-Ázsia (Kínával és nélküle), Kaukázus és Közép-Ázsia, Nyugat-Ázsia, valamint Észak-Afrika.²³ A UNDP külön, országokra lebontva is elkészítette az elért célokra, illetve a kihívásokra vonatkozó jelentését.

Gyermekmunka Ghánában

Társadalmi és fejlettségi jellemzők

Ghána a szubszaharai térség és a Nyugat-afrikai Államok Gazdasági Közössége (*Economic Community of West African States, ECOWAS*)²⁴ többi országánál is fejlettebbnek mondható. Azonban a gazdasági fejlődést, a pénzügyi stabilitást, valamint a versenyképes üzleti környezet

megteremtését célzó állami intézkedések ellenére a gazdasági teljesítménye és a társadalmi fejlettsége elmarad a gazdaságilag és szociálisan fejlett államokétól.²⁵ A felsorolt mutatók és kategóriák alapján 2016-ban a humán fejlettségi rangsorban csupán a 139. volt, így a „közepes humán fejlettséggel” rendelkező országok csoportjába sorolható. Összehasonlításuk céljából érdemes megfigyelni az 1. táblázatot.

1. táblázat²⁶

Az ECOWAS-tagországoknak a HDI-rangsorban elfoglalt helye

ECOWAS-tagország	A HDI rangsorában elfoglalt hely
Benin	167.
Bissau-Guinea	178.
Burkina Faso	185.
Elefántcsontpart	171.
Gambia	173.
Ghána	139.
Guinea	183.
Libéria	177.
Mali	175.
Niger	187.
Nigéria	152.
Szenegál	162.
Sierra Leone	179.
Togo	166.
Zöld-foki Köztársaság	122.

A Ghánáról készült összeállítás, felmérés nekünk is segítséget nyújthat ahhoz, hogy egy összetettebb képet kapjunk az országot a gyermekmunka szempontjából érintő eredményekről, kihívásokról. Az alábbiakban az MDGs néhány komponense mentén ismertetem az adott területeken történt előrelépéseket, változásokat és a fennmaradó problémákat.

A szegénységi küszöb alatt élők arányának csökkenését tekintve Ghána esetében jelentős előrelépés mutatkozott. Mielőtt a pontos adatokat szemléltetem, célszerű tisztázni, hogy az utóbbi évtizedekben – a világgazdasági változásokhoz igazodva és a megélhetéshez szükséges költségek növekedését figyelembe véve – a Világbank bizonyos időközönként újra meghatározta a (globálisan értelmezendő) szegénységi küszöböt (*international poverty threshold*). 1990 és 2008 között azokat tekintették a szegénységi küszöb alatt élőknek, akiknek napi 1 dollárnál kevesebb pénzük jutott a megélhetésre; 2008 és 2013 között ez az érték 1,25 dollár volt, 2013 óta pedig 1,90 dollár.²⁷ Az alábbiakban ismertetendő adatok ennek fényében értelmezendők.

2006-ban a teljes ghánai lakosság 17, 2014-ben 8 százaléka élt a létminimum határán, illetve alatt. Emellett fontos kiemelni, hogy a mélyszegénység problémája legfőképp a vidéki lakosságot sújtja: 2014-ben a legfeljebb 1,90 dollárból élők aránya esetükben 15 százalékot tett ki, míg az urbánus lakosságában 1,9 százalékot.²⁸ Ugyanakkor érdemes néhány szót szólnunk a társadalom azon részéről is, akik „hivatalosan” nem tartoznak a

mélyszegénységben élők körébe, mégsem rendelkeznek olyan anyagi feltételekkel, amelyek a megfelelő életminőséget biztosítanák számukra. Az arányuk (zárójelben a 2006-os adat) a teljes népesség körében megközelítőleg 24,5 (29) százalék, azonban szintén egyenlőtlen megoszlásban: ők a vidéki lakosság 38 (44), a városi 11 (12) százalékát teszik ki.²⁹

Az ENSZ listáin kívül a ghánai illetékes kormányzati szervek jelentései is pontos adatokkal szolgálnak az országban uralkodó szegénységre vonatkozóan. A *Poverty Profile in Ghana (2005–2013)* című összeállítás például részletesen közli a szegénységben élők arányát, az ország régióra és térségeire lebontva. Az ott szereplő adatok is megerősítik, hogy a szegénység legfőképp vidékre, különösképp a savanna rurális területeire koncentrálódik.³⁰

Az oktatás kérdésének (a gyermekmunkával összefüggő) bővebb kifejtése e tanulmány egy külön alfejezetének a témáját képezi, azonban itt érdemes röviden bemutatni az ott elért haladást és az írni-olvasni tudók arányának alakulását. Ez utóbbi nem szerepel ugyan explicit módon a millenniumi célok között, de nagyon fontos mutatója lehet egy ország fejlettségének, illetve az iskola- és szociális rendszer hatékonyságának. 2007-ben az alapfokú oktatási intézményekbe beiratkozottak aránya 88, 2015-ben pedig 89,3 százalék volt, ami csekély előrelépést jelent. Az viszont kedvező, hogy 97,5 százalékuk meg is szerezte az általános iskola elvégzését tanúsító bizonyítványt.³¹ Az 1. ábrán látható az analfabéták

1. ábra³²
Az írni-olvasni tudók arányának alakulása Ghánában

arányának csökkenése, illetve a helyzet 2005 és 2013/14 közötti pozitív alakulása: az intervallum elején a 15 évesnél idősebbek csupán 65, a végén már nagyjából 76 százaléka tudott írni-olvasni. A 15 és 24 év közötti korosztályon belül az írástudók aránya minden vizsgált időszakban jelentősen magasabb, ami az oktatás fejlesztése terén az utóbbi évtizedek során tapasztalt állami és nemzetközi törekvéseknek köszönhető.

A leírtakból jól látható, hogy Ghána jelentős előrelépést tett a mélyszegénységben élők számának csökkentése és az alapfokú oktatás fejlesztésének millenniumi célja érdekében. Az ENSZ-nek az országról készült beszámolója szerint mindemellett haladás történt az

oktatás terén megnyilvánuló nemek közötti egyenlőtlenségek és a csecsemőhalandóság mérséklésében, ugyanakkor még mindig kihívást jelent az anyai/női egészségügy gyenge állapota, illetve a tiszta ivóvíz és a megfelelő higiénés körülmények biztosítása.³³

A gyermekmunkára vonatkozó adatok

A gyermekmunkásoknak az 5–17 éves korúakhoz viszonyított arányából kiderül, hogy ezen a téren a szubszaharai térségben, azon belül is az ECOWAS régiójában a legrosszabb a helyzet. Az ott élő gyermekek 24,7 százaléka végez gyermekmunkának számító tevékenységet.³⁴

Ghánában a gyermekmunka a célzott állami intézkedések, programok, törvények és az elfogadott, ratifikált nemzetközi egyezmények ellenére jelentős kihívást jelentő társadalmi probléma. Az országban mintegy 8,6 millió 5 és 17 év közötti fiatal korú él – ez a teljes lakosság csaknem 30 százalékát teszi ki.³⁵ 22 százalékuk, tehát közel 1,9 millió gyermek végez valamilyen formában a testi-lelki-szellemi fejlődését akadályozó munkát. Az UCW keretében végzett számítások alapján készült 2. táblázat jól szemlélteti a gyermekmunka nemek, lakóhely (rurális–urbánus térség), illetve korosztályok szerinti megoszlását. Látható, hogy az 5–14 éves kiskorúaknak mintegy 21, a 15–17 éves fiatalokéknak pedig 24 százaléka érintett a kérdésben. A nemek közötti különbség Ghána esetében elhanyagolható: a 18 év alatti fiúk 22, a lányok 20 százaléka végez gyermekmunkának számító tevékenységet. A vidéki és a városi területek közötti differenciáltság azonban jóval jelentősebb mind a 5–14, mind a 15–17 éves korosztály esetében: a különbség közel háromszoros a rurális térségek „javára”.

A gyermekmunka gazdasági szektoronkénti megoszlása

A globális és regionális trendekhez igazodva,³⁷ Ghánában is a mezőgazdasági termelésből veszi ki a részét a legtöbb kiskorú, tehát 18 év alatti: a gyermekmunkát végzők 77 százaléka.³⁸ Az 2. ábrán látható, hogy az agrárium mellett a szolgáltatás és a kereskedelem dominál: e két szektor a kis- és fiatal korú gyermekmunkások közel 19 százalékát foglalkoztatja. Ugyanakkor az ipar szerepe (a nehéz- és a könnyűiparé egyaránt) szintén jelentős, hiszen a bányászatban, az építőiparban és a gyártásban dolgozik a kiskorúak 4,35 százaléka.

A nyugat-afrikai régió mezőgazdasági termelésében fontos szerepet játszik a kakaóbab termesztése, amely Ghána számára is fontos bevételt jelentő exportcikk. Az 3. táblázatban látható, hogy a főbb kakaótermesztő országokban a mezőgazdasági termelés milyen mértékben járul hozzá a GDP-hez.

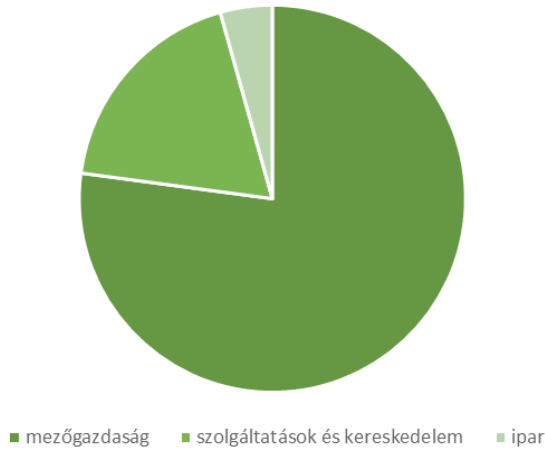
2. táblázat³⁶

A gyermekmunka lakóhely és korosztály szerinti megoszlása

	5–14 éves korú gyermek	15–17 éves korú fiatalok	A gyermekmunkában (5–17 éves korú) érintettek összesen
Fiúk	758.315 (21,4%)	238.195 (28,2%)	996.510 (22,7%)
Lányok	722.675 (21,1%)	173.367 (19,7%)	896.042 (20,8%)
Urbánus	391.175 (11,9%)	122.045 (14,2%)	513.221 (12,4%)
Rurális	1.089.815 (29,5%)	289.517 (33,5%)	1.379.332 (30,2%)
Összesen	1.480.990 (21,2%)	411.562 (23,9%)	1.892.553 (21,8%)

2. ábra³⁹

A gyermekmunka gazdasági szektoronkénti megoszlása az 5–17 éves korú gyermekek körében

3. táblázat⁴⁰

A főbb nyugat-afrikai kakaótermelő országok és mezőgazdasági termelésük

Ország	A mezőgazdaság hozzájárulása a GDP-hez (%)
Elefántcsontpart	28
Ghána	35
Guinea	25
Kamerun	45
Nigéria	37

A globális kakaópiacon betöltött szerepe következtében Ghánában a mezőgazdasági munkát végző kiskorúak aránya különösen a kakaóbab-termesztés terén magas. Az arányokat jól érzékelteti, hogy az ország rurális vidékein 194 kakaótermesztő terület található, amelyeken az ott élő gyermekek 40 százaléka, közel 400.000 kiskorú dolgozik.⁴¹ Fontos különbségek van azonban az általuk végzett tevékenységek között: vannak olyan könnyű fizikai munkák, amelyek

háztáji munkavégzésnek, mások viszont munkaerőpiaci tevékenységnek minősülnek. Az utóbbiak nemcsak az ismeretett jogi formulák miatt problematikusak, de a káros növényvédő szerek és kemikáliák, az éles és nem biztonságos munkaeszközök, a szélsőséges időjárási körülmények, valamint a megfelelő védőruházat hiánya miatt az egészségre is ártalmasak.⁴² A mezőgazdaságban végzett gyermekmunka különösen a falvakban élő, 5 és 14 év közötti gyermekeket

érinti, körükben az agrártevékenységet végzők aránya 81 százalék körüli,⁴³ míg a 15 évnél idősebb fiatalok esetében 75 százalékos.⁴⁴

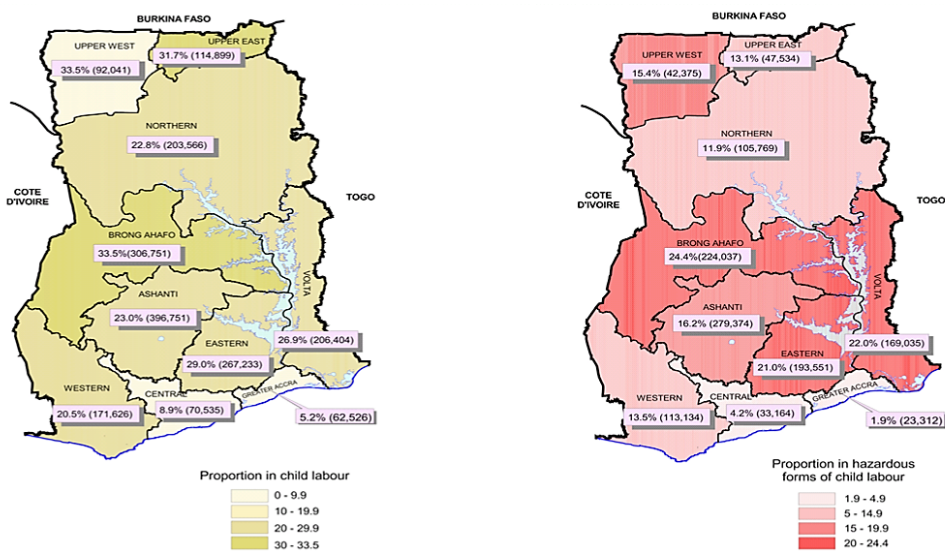
A nehézipar terén a gyermekmunka egyértelműen a bányászatban dominál, hiszen Ghána a Dél-afrikai Köztársaság után az afrikai kontinens második legjelentősebb aranykitermelő országa. A bányászat a GDP 9,8 százalékát adja, a főbb ásványkincsek az export 64 százalékát teszik ki.⁴⁵ A bányában végzett mindenféle tevékenység különösen veszélyes munkának minősül, hiszen jelentős részben a föld alatt történik, természetes fény és megfelelő szellőztetés hiányában, ráadásul az egészségügyi kockázatot növeli a mérgező vegyi anyagok (főleg a higany) és a robbanószerek használata.⁴⁶ Ez különösen az idősebb korosztályt érinti, a 15 és 17 év közötti gyermekmunkásoknak

ugyanis jelentős hányada vesz részt valamilyen ásványkincs – főként az arany – kitermelésében. Ugyanakkor megbízható adatok híján nehéz pontosan meghatározni, hogy a kiskorúak hány százaléka dolgozik a nehéziparban, azon belül is a bányászatban. Az ILO és az UCW adatai alapján csupán az ismert, hogy a 15 és 17 év közötti gyermekmunkások 4,9 százaléka vesz részt a könnyű- vagy nehézipari termelésben.⁴⁷

A ghánai gyermekmunka regionális eloszlása figyelhető meg a 3. ábrán. Azon belül az első térkép vázlat az általános adatokat ábrázolja, ám a második jól mutatja, hogy a veszélyes munkát végzők zöme mely régiókra koncentrálódik: a legérintettebbek közé tartozik többek között Brong-Ahafo, Ashanti és a Volta régió, ahol a kakaótermesztő területek és az aranybányák többsége található.⁴⁸

3. ábra⁴⁹

A gyermekmunka eloszlása Ghána régiói között

*A gyermekmunka és az oktatás
korrelációja*

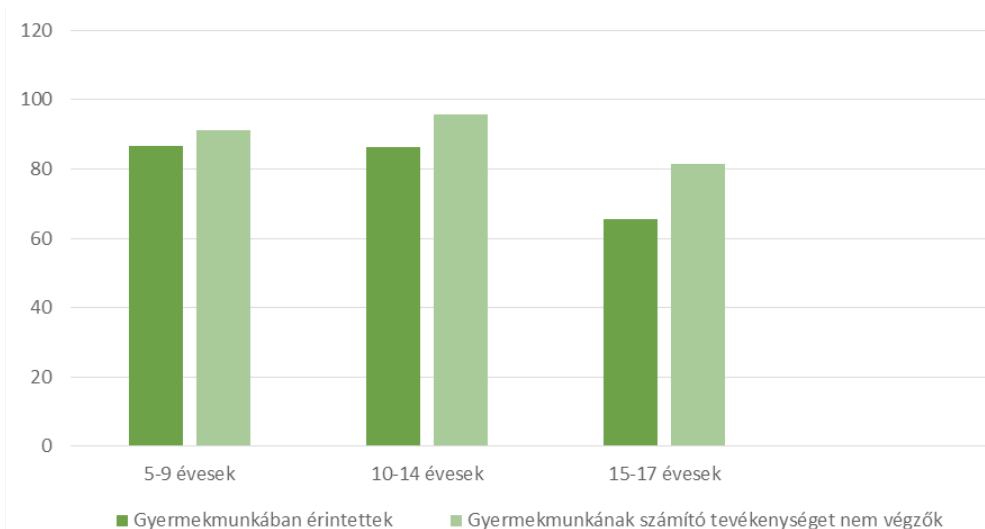
A gyermekmunka jelenségének elemzésekor fontos szerepe van az oktatás vizsgálatának, hiszen a munkavégzés következtében a kiskorúaknak az oktatásban való részvétele korlátozott, a szellemi fejlődésük, képességeik kibontakoztatása veszélybe kerül. Különösen igaz ez az 5–14 éves kiskorúakra, hiszen az 1,8 millió gyermekmunkás 78 százaléka 14 évnél fiatalabb. Az oktatás terén is határozottan megmutatkoznak a rurális és az urbánus területek közötti különbségek: a vidéken élő gyermekek nagyobb eséllyel maradnak ki az iskolából és válnak a gyermekmunkában érintetté, mint a városi társaik.⁵⁰

Ebben a vonatkozásban a szavanna rurális területein a legrosszabb a helyzet: az általánosiskolás-korú gyermekek mindössze 63 százaléka vesz részt az oktatásban, míg a fővárosban és más urbánus területeken élő kortársaik 77–83 százalékban.⁵¹

Az ismertetett adatok kapcsán fontos megjegyezni, hogy számos kiskorú egyszerre vesz részt az oktatásban és végez gyermekmunkának számító valamilyen fizikai tevékenységet. Ők a gyermekmunkában nem érintett kortársaiknál jóval nagyobb eséllyel maradnak ki az oktatásból, ahogyan azt a 4. ábra is jól szemlélteti. A legjelentősebb eltérés a 15 évesnél idősebb korosztály esetében figyelhető meg: a munkavégzőknek csupán 65 százaléka részesül oktatásban, míg a gyermekmunkát nem végzők 81 százaléka.

4. ábra⁵²

Az oktatásban részt vevők aránya Ghánában (százalék)

Kormányzati intézkedések, programok

A gyermekmunka állami szabályozása Ghánában átfogónak mondható, és elkötelezettséget mutat annak csökkentése iránt. Az ország ratifikálta azokat a nemzetközi egyezményeket, amelyek a gyermekmunka felszámolására irányulnak: közéjük tartozik a már tárgyalt Egyezmény, valamint a gyermekek alkalmazásának tiltását célzó két ILO-konvenció.⁵³ Ghána az 1992-es alkotmányában rögzítette a gyermekek jogait; a 38. cikk tartalmazza a 6–15 éves gyermekeknek az ingyenes alapfokú oktatáshoz való jogát, a 22. és a 25. cikkely pedig előírja különösen veszélyesnek számító, a gyermek testi-lelki-szellemi fejlődését, az oktatásban való részvételét, szociális életét károsan befolyásoló munka végzésétől való védelmet.⁵⁴

A gyermekvédelem és a gyermekmunka szabályozása terén jelentős lépés volt a 1998. évi gyermekjogi törvény elfogadása, amely az alkotmányhoz képest olyan új elemekkel bővült, mint a foglalkoztatás alsó korhatárának a meghatározása az említett ILO-egyezmény alapján. E szerint az általános munkavégzés alsó korhatára a 15., a könnyűé a 13., a veszélyesé a 18. életév.⁵⁵

Ghána a jogszabályok mellett számos olyan kormányzati programmal is rendelkezik, amelyek kifejezetten a gyermekmunka felszámolását, a szegénység csökkentését és az oktatás fejlesztését célozzák. A legfontosabbak közé tartozik a „Nemzeti akcióterv a gyermekmunka ellen (2009–2015)”, amely a gyermekmunka

csökkentésére irányuló első összehangolt kormányzati program. Említést érdemel továbbá a „*National Programme for the Elimination of Child Labour in Cocoa*”, amelynek feladata a kakaófarmokon végzett, veszélyesnek számító gyermekmunka kiküszöbölése. A társadalom legszegényebbjéi felzárkóztatásában fontos szerep jut a „*Livelihood Empowerment Against Poverty*” nevű kormányzati programnak. Ennek keretében a mélyszegénységben élők pénzügyi támogatásban részesülnek, de a feltétele a kiskorú gyermekek iskoláztatása és az egészségügyi ellátás igénybevétele.⁵⁶

Újdonságnak számít, hogy 2017 szeptemberétől a ghánai kormány nemcsak az alap-, de a középfokú oktatásban részt vevők számának a növelését is célul tűzte, amit az ingyenes középiskolai oktatással (*Free Senior Highschool Programme*) kíván megvalósítani. Ez a kormányzati program a középiskolás korú fiataloknak az általános iskola befejezése utáni tanulását hivatott támogatni, hiszen a 14–17 éves korosztály van leginkább kitéve – a megfelelő és elérhető továbbtanulási lehetőségek hiányában – a gyermekmunka, különösen az ártalmasnak számító munkavégzés veszélyeinek.⁵⁷

Összegzés

A gyermekmunka egy olyan komplex probléma, amelynek megoldása, csökkentése átgondolt, jól strukturált, gazdasági és szociális szempontokat egyaránt figyelembe vevő intézkedéseket kíván az abban érintett országok (jelen esetben

Ghána) részéről. A gyermekmunka felszámolásában a nemzeti törvényhozásnak rendkívül fontos szerepe van, ugyanis a releváns nemzetközi egyezmények ratifikálásával egy időben meg kell teremtenie a hatékony, átfogó jogszabályi hátteret, és a bennük foglaltakat az adott ország igényeinek megfelelően átültetnie a hazai törvényekbe és gyakorlatba. Mivel a gyermekmunka szektorokon átívelő probléma (*cross-sectoral issue*), a megoldására irányuló állami intézkedéseket ennek megfelelően kell kidolgozni, így elengedhetetlen az érintett területeken dolgozó kormányzati szereplők és a szociális szféra munkatársai közötti kooperáció és hatékony információáramlás.

Ghána viszonylag sikeres gazdasági fejlődése kapcsán kitűnik, hogy önmagában a szegénység csökkentése nem kínál megoldást a gyermekmunka problémájára. Fontos aspektusa az állami intézkedéseknek az oktatás támogatása, mindenki számára elérhetővé tétele. Annak ellenére, hogy – mint láthattuk – Ghánában az alkotmány mellett törvények, rendeletek, kormányzati programok is születtek a mindenki számára ingyenesen elérhető és kötelező alapfokú oktatás támogatására, a rurális területeken élő lakosság számára nincs elérhető alap- és/vagy középfokú oktatási intézmény – ez pedig jelentősen megnöveli a gyermekmunkában való érintettség veszélyét.

Habár Ghána beépítette a jogrendszerébe a gyermekmunkával, gyermekjogokkal kapcsolatos valamennyi nemzetközi egyezményt,⁵⁸ az állami szintű kontroll – ahogyan a legtöbb érintett

ország esetében is – hiányzik: a gyermekmunkát tiltó törvények és a felszámolására irányuló intézkedések ellenére a kisebb mezőgazdasági területek, családi gazdaságok, illegálisan működő aranybányák kiesnek az állam ellenőrzése alól. Ráadásul nincs meg az a jogszabályi háttér sem, amely elriasztaná a gazdasági szervezeteket, befektetőket attól, hogy gyermekmunkásokat alkalmazzanak.

A megoldási lehetőségekre fókuszálva érdemes néhány sort szentelni a szabadkereskedelem kérdésének: annak kritikussai ugyanis a gazdasági vonatkozások mellett a környezetvédelmi és az emberi jogi ügyeket is folyamatosan a napirenden tartják. Nehezményezik, hogy e témákat a Kereskedelmi Világszervezet (*World Trade Organization*, WTO) elkülönülten kezeli vagy figyelmen kívül hagyja. Ez igen fontos probléma, hiszen sok ország csak úgy tud versenyképes maradni és részt venni a világkereskedelemben, ha nem tartja be a környezetvédelmi és munkaügyi előírásokat, eltekint az alapvető emberi jogok tiszteletben tartásától – mindez pedig a gyermekmunka, a mértéktelen környezetszennyezés és az embertelen munkakörülmények táptalajául szolgál. A WTO azonban e kérdésekben nem rendelkezik hatáskörrel; elődje, a GATT alapelveire hivatkozva az a hozzáállása, hogy egy termelőt sem lehet diszkriminálni az alapján, hogy a termékeit milyen módon állítja elő, termelés közben mely szabályokat, előírásokat tartja be vagy szegi meg.⁵⁹

Nem szabad megfeledkeznünk a gyermekmunkának az oktatásra gyakorolt

negatív hatásairól sem. A végzett munka következtében a kiskorúak iskoláztatása, szellemi fejlődése, képességeik kibontakoztatása veszélybe kerül, és ez gátat szab az érintett állam társadalmi, politikai fejlődésének is. Egy ország, társadalom fejlődésének a kulcsa az oktatás, amelynek fontosságát nem lehet elég-szer hangsúlyozni. Az iskolázott fiatal nők tisztában lesznek a családtervezés fogalmával, a tanult szülők nagy valószínűséggel a lehetőségeikhez mérten taníttatni fogják a gyermekeiket, a képzett, tájékozott állampolgárok pedig az ország, a társadalom politikai és szociális fejlődését biztosítják.

Összességében elmondható tehát, hogy több lehetséges alternatíva is kínálkozik a gyermekmunka problémájának a megoldására, fontos azonban tudnunk, hogy nem mindegyik célravezető. Azokban a legszegényebb térségekben, ahol a gyermek keresete is beleszámít a család jövedelmébe, a nemzetközi gazdasági szankciók nem sokat érnek. Rövid távú megoldást jelenthet a szervezett fogyasztói nyomás, bojkott azon országok, vállalatok ellen, amelyekről bebizonyosodik, hogy ott jelentős arányban foglalkoztatnak gyermekmunkásokat, rendszeresen megsértik a környezetvédelmi és a munkaügyi előírásokat. Hosszú távon azonban kizárólag az oktatás és a gazdasági fejlődés, az aktív állami szerepvállalás, a gyermekmunka felszámolására vonatkozó határozott kormányzati intézkedések oldhatják meg a tárgyalta problémát.

Jegyzetek

- 1 International Labour Organization: „Global Estimates of Child Labour – Results and Trends 2012–2016”. *International Labour Organization*, http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/publication/wcms_575499.pdf, 2017. november 20.
- 2 International Labour Organization – International Programme on the Elimination of Child Labour: *Child Labour. A Textbook for University Students*. Genf: International Labour Office, 2004. 16. o.
- 3 Magyarországon az Egyezményt az 1991. évi LXIV. törvény hirdette ki.
- 4 United Nations: „Convention on the Rights of the Child”. *United Nations Human Rights. Office of the High Commissioner*, <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CRC.aspx>, 1989. november 20.
- 5 Magyarországon ezt az egyezményt a 2000. évi LXIX. törvény hirdette ki.
- 6 International Labour Organization: „C138 – Minimum Age Convention, 1973 (No. 138)”. *International Labour Organization*, http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C138, 1976. június 19.
- 7 Magyarországon az egyezményt a 2001. évi XXVII. törvény hirdette ki.
- 8 International Labour Organization: „C182 – Worst Forms of Child Labour Convention, 1999 (No. 182)”. *International Labour Organization*, http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C182, 2000. november 19.
- 9 Magyarországon a jegyzőkönyvet a 2009. évi CLX. törvény hirdette ki.
- 10 Magyarországon a jegyzőkönyvet a 2009. évi CLXI. törvény hirdette ki.
- 11 United Nations: „Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the Involvement of Children in Armed Conflict”. *United Nations Human Rights. Office of the High Commissioner*, <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/OPACCR.aspx>. A letöltés ideje: 2018. március 7.

- 12 United Nations: „Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the Sale of Children, Child Prostitution and Child Pornography”. *United Nations Human Rights, Office of the High Commissioner*, <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/OPSCCRC.aspx>. A letöltés ideje: 2018. március 7.
- 13 International Labour Organization: „Child Labour. Trends, Challenges and Policy Responses”. *Understanding Children’s Work*, http://www.ucw-project.org/attachment/Child_labour_interagency_EN20110504_114814.pdf, 2011. május 4. 14. o.
- 14 International Labour Organization: „About the International Programme on the Elimination of Child Labour”. *International Labour Organization*, <http://www.ilo.org/ipec/programme/lang--en/index.htm>. A letöltés ideje: 2017. november 25.
- 15 International Labour Organization: „About the International Programme on the Elimination of Child Labour”. *International Labour Organization*, <http://www.ilo.org/ipec/>. A letöltés ideje: 2017. november 25.
- 16 Mahbub ul-Haq: *Reflections on Human Development*. Oxford: Oxford University Press, 1995. 46–47. o.
- 17 United Nations: „Human Development Report, 2010. 20th Anniversary Edition. A Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development”. *United Nations Development Programme*, http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/270/hdr_2010_en_complete_reprint.pdf. A letöltés ideje: 2017. november 20. 6. o.
- 18 GNI/fő.
- 19 United Nations: „Human Development Report. Human Development for Everyone”. *United Nations Development Programme*, http://hdr.undp.org/sites/default/files/2016_human_development_report.pdf. A letöltés ideje: 2017. november 21. 85–90. o.
- 20 United Nations: „Human Development Index and Its Components”. *United Nations Development Programme, Human Development Reports*, <http://hdr.undp.org/en/composite/HDI>. A letöltés ideje: 2017. november 22.
- 21 United Nations: „UN Millennium Campaign”. *United Nations*, <http://www.un.org/millenniumgoals/>. A letöltés ideje: 2017. november 22.
- 22 United Nations: „The Millennium Development Goals Report”. *United Nations*, [http://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20\(July%201\).pdf](http://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20(July%201).pdf). A letöltés ideje: 2017. november 23. 4–7. o.
- 23 Uo. 14. o.
- 24 A Nyugat-afrikai Gazdasági Közösséget a lagoszi egyezmény hívta életre 1975. május 28-án, a tagállamok közötti gazdasági, kulturális és szociális együttműködés céljával. A tizenöt tagú közösség mára nemzetközileg elismert regionális integrációs szervezet. Tagjai: Benin, Burkina Faso, Elefántcsontpart, Gambia, Ghána, Guinea, Bissau-Guinea, Libéria, Mali, Niger, Nigéria, Sierra Leone, Szenegál, Togo és a Zöld-foki Köztársaság. Lásd: *ECOWAS*, <http://www.ecowas.int/about-ecowas/basic-information/>. A letöltés ideje: 2017. november 23.
- 25 African Development Bank – African Development Fund: „Republic of Ghana. Country Strategy Paper 2012–2016”. *African Development Bank*, <https://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Project-and-Operations/Ghana%20-%20CSP%202012%20-%202016.pdf>. A letöltés ideje: 2017. december 15. 1–6. o.
- 26 United Nations: „Human Development Index...”.
- 27 The World Bank: „Global Poverty Line Update”. *The World Bank*, <http://www.worldbank.org/en/topic/poverty/brief/global-poverty-line-faq>. A letöltés ideje: 2017. november 20.
- 28 United Nations – Republic of Ghana: „Ghana Millenium Development Goals. 2015 Report”. *United Nations Development Programme*, <http://www.gh.undp.org/content/ghana/en/home/library/poverty/2015-ghana-millennium-development-goals-report.html>. A letöltés ideje: 2017. november 20. 10. o.
- 29 Uo. 13. o.
- 30 Ghana Statistical Service: „Ghana Living Standards Survey. Poverty Profile in Ghana”.

- Ghana Statistical Service, <http://www.statsghana.gov.gh/docfiles/glss6/GLSS6Poverty%20Profile%20in%20Ghana.pdf>. A letöltés ideje: 2017. december 10. 16–17. o.
- 31 United Nations International Children's Emergency Fund: „The State of the World's Children. 2016 Statistical Tables: Education”. *UNICEF*, <https://data.unicef.org/resources/state-worlds-children-2017-statistical-tables/>. A letöltés ideje: 2017. november 25.
- 32 Forrás: UNESCO Institute for Statistics. „Country Profile: Ghana”. *UNESCO*, <http://uis.unesco.org/country/GH>. A letöltés ideje: 2017. november 20.
- 33 United Nations – Republic of Ghana: i. m. 4–7. o.
- 34 Furio C. Rosati *et al.*: „The Twin Challenges of Child Labour and Educational Marginalisation in the ECOWAS Region”. *Understanding Children's Work*, http://www.ucw-project.org/attachment/ECOWAS_child_labour_educational_marginalisation20140709_130339.pdf. A letöltés ideje: 2017. december 2. 15. o.
- 35 Ghana Statistical Service: „Ghana Living Standards Survey Round 6. Child Labour Report”. *Ghana Statistical Service*, http://www.statsghana.gov.gh/docfiles/glss6/GLSS6_Child%20Labour%20Report.pdf. A letöltés ideje: 2017. december 5. 21. o.
- 36 Forrás: Understanding Children's Work: „Child Labour and the Youth Decent Work Deficit in Ghana”. *Understanding Children's Work*, http://www.ucw-project.org/attachment/13052016890Ghan_child_labour_youth_employment_report.pdf, 2016. február. 18. o.
- 37 2016-ban a világ gyermekmunkában érintett kiskorújának 71 százaléka végzett mezőgazdasági munkát. International Labour Organization: „Global Estimates of Child Labour...”.
- 38 Understanding Children's Work: i. m. 26–38. o.
- 39 Forrás: saját szerkesztés az Understanding Children's Work: i. m. 26–38. o. alapján.
- 40 Forrás: International Labour Organization: *Rooting out Child Labour from Cocoa Farms. Paper No. 1. A Synthesis Report of Five Rapid Assessments*. Genf: International Labour Organization, 2007.
- 41 Uo. 29. o.
- 42 Uo. 33. o.
- 43 Uo. 27. o.
- 44 Uo. 38. o.
- 45 United States Department of the Interior – U.S. Geological Survey: „2013 Mineral Year Book, Ghana”. *U.S. Geological Survey*, <https://minerals.usgs.gov/minerals/pubs/country/2013/myb3-2013-gh.pdf>. A letöltés ideje: 2017. december 13.
- 46 International Labour Organization: *Analytical Studies on Child Labour in Mining and Quarrying in Ghana*. Genf: International Labour Organization, 2013. 63–64. o.
- 47 Understanding Children's Work: i. m. 38.o.
- 48 International Labour Organization: „Analytical Studies...” 20. o.
- 49 Ghana Statistical Service: „Ghana Living Standards Survey Round 6...” xi. o.
- 50 Ghana Statistical Service: „Ghana Living Standards Survey. Poverty Profile...” 37. o.
- 51 Uo. 39. o.
- 52 Forrás: International Labour Organization: „Child Labour, Trends...” 41. o.
- 53 International Labour Organization: „ILO Conventions and Recommendations on Child Labour. List of Ratifications”. *International Labour Organization*, <http://www.ilo.org/ipec/facts/ILOconventionsonchildlabour/lang--en/index.htm>. A letöltés ideje: 2017. november 25.
- 54 „The Constitution of the Republic of Ghana”. *International Labour Organization*, <https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/31976/101268/F1513408204/GHA31976.pdf>. A letöltés ideje: 2017. december 3.
- 55 Republic of Ghana: „The Children's Act. Part V. Employment of Children”. *International Labour Organization*, <http://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/WEBTEXT/56216/65194/E98GHA01.htm>. A letöltés ideje: 2017. december 13.
- 56 Understanding Children's Work: i. m. 65–71. o.

- 57 Government of Ghana: „Free SHS Begins in September”. *Government of Ghana*, <http://www.ghana.gov.gh/index.php/media-center/news/3870-free-shs-begins-in-september>. A letöltés ideje: 2018. március 7.
- 58 Amihez nagymértékben hozzájárult, hogy 1997 és 2007 között a ghánai származású Kofi Annan töltötte be az ENSZ főtitkári posztját.
- 59 Robert Gilpin: *Nemzetközi politikai gazdaságtan*. Budapest: Budapest Centre for International Political Economy, 2004. 222. o.